

AZ UDMURT NYELV MAI HELYZETE

Salánki Zsuzsanna

PhD-értekezés
tézisei

Témavezető:
Dr. Rédei Károly, az MTA külső tagja

Nyelvtudományi Doktori Iskola
Uráli nyelvészet és nyelvek doktori program

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Budapest, 2007

A dolgozat célja és tárgya

A dolgozat fő célja az udmurt nyelv mai helyzetének bemutatása lakóhely, életkor és iskolázottság szempontjából különböző udmurt beszélők nyelvhasználatának vizsgálata alapján. Fontos célnak tekintetem, hogy a nyelvhasználat vizsgálata a beszélők fentiekben meghatározott csoportjaitól gyűjtött, statisztikailag feldolgozható adatok alapján történjen.

A dolgozat tárgya 192, az Udmurt Köztársaságban élő udmurt beszélő nyelvhasználatának bemutatása, kérdőíves vizsgálat alapján. A nyelvhasználatot a vizsgált beszélők nyelvelsajátításának, nyelvismeretének, nyelvválasztásának, nyelvhez való viszonyának és nyelvtani változókra vonatkozó véleményének alapján írom le. A nyelvhasználat bemutatását egyes, a nyelvhasználatot befolyásoló, nyelven kívüli tényezők, az udmurt nyelvre vonatkozó általános adatok és a vizsgálati módszer bemutatása egészíti ki.

Azért döntöttem a kvantitatív módszerű adatgyűjtés mellett, mivel az volt a célom, hogy így szembesíteni lehessen a kapott eredményeket az udmurt nyelvhasználatra vonatkozó általános feltételezésekkel, valamint hogy a vizsgálat megismételhető legyen. Az adatgyűjtést kérdőív segítségével valósítottam meg. Udmurt nyelvhasználatra kidolgozott kérdőív nem állt rendelkezésemre. Más, kétnyelvű nyelvhasználatot vizsgáló kérdőívek kérdéseit részben, némi változtatással át tudtam venni, a nyelvtani változók használatát illetően azonban nem folyamodhattam ehhez a megoldáshoz. Ennek értelmében a beszélők nyelvhasználatának vizsgálatához egy nyelvhasználati – különös tekintettel nyelvtani változók használatára vonatkozó – kérdőív összeállítását is célul kellett kitűznöm.

A dolgozat aktualitása

A dolgozat aktualitását az adja, hogy nincs az udmurt nyelv használatát az egyes nyelvhasználati szinterekre vonatkozóan¹ részletesen vizsgáló és szociológiai változók tekintetében különböző beszélők csoportjaira vonatkozó kutatás, amely statisztikailag feldolgozható lenne.

Nincs olyan vizsgálat sem, amely nyelvtani változók változatainak használatát vizsgálná szociológiai változók tekintetében különböző beszélők csoportjaira vonatkozóan.

A kétnyelvűségi kutatásokkal foglalkozó szakirodalomban alig van az oroszországi finnugor nyelvű népek jelenlegi nyelvhasználatával foglalkozó munka. A kutatás azért is időszerű, mivel az elmúlt fél évszázadban kétnyelvűvé vált oroszországi finnugor népek jelenlegi nyelvi helyzetét az anyanyelv

¹ Vö. Kiss 1995: 66–70.

használati körének korlátozott volta és a nyelvi asszimiláció előrehaladott foka jellemzi.

Alapfogalmak

A nyelvhasználat vizsgálatát szociolingvisztikai szempontú vizsgálattal igyekeztem elvégezni, abból az elméleti feltevésből kiindulva, hogy a nyelvhasználat a társadalmi szerkezettől, illetve társadalmi viselkedéstől függ. A nyelvhasználatot elsősorban változó mivoltában vizsgálom. Mivel a változó nyelvhasználat a kiindulópont szerint nyelven kívüli tényezők által meghatározott, a beszélők társadalmi tevékenységének része, a nyelvhasználat változatossága nem véletlenszerű. A szabályszerűségek megállapítása konkrét nyelvi adatokon, pontos számítások alapján történhet (Kiss 1995: 14).

Beszélőközösség

A beszélőközösség fogalmának számos meghatározása létezik.² A beszélőközösség nem valamely nyelv szinonimája, de meghatározásában nyelvi kritériumok elengedhetetlenek.

Tehát beszélőközösség lehet „bármely embercsoport, amelyet verbális jelek közös halmazának segítségével bonyolított rendszeres és gyakori interakció jellemez, és amelyet hasonló csoportoktól a nyelv használatában mutatkozó jelentős különbségek választanak el” (Gumperz 1971: 114, idézi Wardhaugh 1995: 105). Egy adott beszélőközösségbe mindazok beletartozhatnak, akik képesek valamilyen szinten az adott nyelven egymással kommunikálni. Ebben az értelemben a beszélőközösség azonos lehet a nyelvközösséggel. A beszélők nyelvhasználatára nem egységes, azonban beszédváltozataik rendszert alkotnak.

Ebben az értelemben az udmurt beszélőközösség tagjai mindazok, akik képesek valamilyen szinten udmurtul kommunikálni, illetve akár aktív, akár passzív módon részt venni a kommunikációban.³ Az udmurt beszélőközösség tagjai nem csak az udmurt, hanem valamilyen más, szokásosan az orosz beszélőközösségnek is tagjai.

Kétnyelvűség

A kétnyelvűségnek számos definíciója létezik, ezek leginkább a származás, az azonosulás, a nyelvtudás foka, illetve a funkció mint kritérium szerint csoportosíthatók.⁴ Nem ritka, hogy a többség és a kisebbség másképpen értelmez(het)ji a kétnyelvűség fogalmát.

² Vö. Wardhaugh 1995: 102–114., Bartha 1999: 64–65.

³ Így került be vizsgálatomba egy olyan adatközlő, aki aktív módon gyakorlatilag minden nyelvhasználati szintéren az oroszot használja.

⁴ vö. Skutnabb-Kangas 1997: 16.

Több definíció a kommunikációs képesség alapján, funkcionális szempontból határozza meg a kétnyelvűséget. Ennek értelmében a kétnyelvűség „két (vagy több) nyelv rendszeres használata, kétnyelvűek pedig azok az emberek, akiknek mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, és ezeket használják is” (Grosjean 1992: 51, idézi Bartha 1999: 38).

Kétnyelvű lehet „az a személy, aki egy- vagy többnyelvű közösségben is anyanyelvi szinten képes két (vagy több) nyelven kommunikálni, a közösség és az egyén által az egyén kommunikatív és kognitív kompetenciájára kirótt szociokulturális követelményeknek megfelelően, és aki mindkét (illetve valamennyi) nyelvi csoporttal (és kultúrával) vagy azok részeivel képes azonosulni” (Skutnabb-Kangas 1997: 18).

A fentiek értelmében az udmurt beszélőközösség kétnyelvűnek tekinthető. Az udmurt beszélők nagy része saját véleménye szerint több-kevesebb rendszerességgel két nyelvet használ. A csoport tagjainak kétnyelvűsége eltérő szintű. Egyes beszélők magas szinten tudnak oroszul és udmurtul is, míg mások udmurt vagy orosz tudása csak a megértés szintjére korlátozódik.

Anyanyelv

Az anyanyelvet a származás és az azonosulás együttesen definiálják, tehát az a nyelv, amelyet az egyén először tanult meg, és amellyel azonosul (Skutnabb-Kangas 1997: 14). Vizsgálatomban a fenti definícióból az azonosulást tekintetem döntőnek, tehát a beszélők állítását arra vonatkozóan, hogy mit tartanak az anyanyelvüknek.

Nyelvhasználati szintér

A nyelvi kommunikációt alkotó konkrét beszédhelyzetek változatossága nem behatárolható. A konkrét nyelvhasználatot közvetlenül számos körülmény és feltétel befolyásolhatja, amelyeket összefoglalóan beszédhelyzetnek nevezhetünk. (Kiss 1995: 67). A nyelvhasználati szintér „a beszédhelyzettípusokat megragadó hasznos elvonatkoztatás” (Bartha 1999: 93).

Nyelvi változó

A nyelvi változó „alternatív nyelvi lehetőségek – legalább kéttagú – együttese egyazon dolog, jelenség, funkció kifejezésére. Nyelvi változók valamennyi nyelvi szinten előfordulnak” (Kiss 1995: 62). A szociolingvisztikai változók változatainak választása, használata összefüggésben van nyelven kívüli tényezőkkel, pontosabban társadalmi tényezőktől függ.

Az udmurt beszélőközösség és a nyelv

A jelenlegi beszélőközösség őshonos, kisebbségi helyzetben élő, kétnyelvű közösség.

Az udmurtok Oroszországban, a Volgai Föderációs Körzetben, ezen belül elsősorban az Udmurt Köztársaságban élnek. Az udmurtok lélekszáma az Oroszországi Föderációban a 2002-ben lezajlott népszámlálás adatai alapján 636 906 fő, az Udmurt Köztársaságban 460 584 fő (a köztársaság lakosságának 29,33%-a). Az urbanizáció az utóbbi negyedszázadban rohamossá vált, jelenleg az Udmurt Köztársaságban élő udmurtok 44,3%-a város lakó.

Az udmurt a finnugor nyelvek csoportjába tartozik. Bár az udmurtok évszázadok óta szoros kölcsönhatásban élnek török (volgai-bolgár, majd tatár és baskír) illetve szláv (orosz) nyelvet beszélőkkel, nyelvi (és kulturális) önállóságuk a legutóbbi időkig fennmaradt.

Az elmúlt évszázad társadalmi és politikai változásai következtében a magukat ma udmurtnak vallók udmurt–orosz kétnyelvűek, illetve már nem beszélnek udmurtul (27,2%). A mai nagyszülők generációjában találni nagy ritkán egynyelvű (udmurt) beszélőket.

A múlt század második felében megváltozott az elsődleges nyelvi szocializáció jellege: az orosz és az udmurt nyelv elsajátítása egyaránt kisgyermekkorban, gyakran egyidejűleg történik.

A nyelvi norma rögzítése a múlt század elején kezdődött meg, azonban ma sincs részletekbe menően szabályozva, mivel az udmurt nyelv a kialakult társadalmi-politikai viszonyok következtében számos nyelvhasználati szintéren, az utóbbi évtizedben beindult nyelvélénkítési törekvések ellenére sem, vagy csak korlátozottan használatos. Egyebek között hiányos az anyanyelvi oktatás is. Ennek következtében a jelenlegi beszélők anyanyelvüket vagy csak nyelvjárási szinten, vagy nyelvjárási és köznyelvi szinten használják.

A szakirodalom

A kétnyelvűségekre vonatkozó szakirodalomban kevés az udmurt–orosz kétnyelvűséget tárgyaló munka. Pusztay az oroszországi finnugor népek és nyelvek helyzetét nyelven kívüli tényezők alapján vizsgáló monográfiájában az udmurt nyelvi helyzetre vonatkozó információkat is közöl (Pusztay 2006). A nyelvhasználat nyelven kívüli körülményeire vonatkozóan több tanulmány is

készült, l. Fenomen 2002, Fenomen 2001, Krilova – Behtyerev – Behtyereva 2000. Etnopszichológiai és etnoszociológiai vizsgálatokat is lehet említeni, l. Bajmetov – Ismuratov – Razin – Raguevics 1999, Belorukova 1999.

Az udmurtiai nyelvészet elsősorban dialektológiai, és nyelvtörténeti kutatásokkal foglalkozik, illetve alkalmazott nyelvészeti feladatokat lát el (szótárak, iskolai tankönyvek, helyesírási szabályzatok készítése). Kétnyelvűségi vizsgálatokkal nem foglalkozik, udmurt szociolingvisztikai szakirodalom nincs.⁵ Az első és egyetlen szociolingvisztikai megközelítésű nyelvészeti tárgyú munka az udmurt nyelvre vonatkozóan Pozgyejeva kandidátusi disszertációja, amelyben a szerző az udmurt nyelv fonetikáját és fonológiáját tárgyalja (Pozgyejeva 1985).

Az udmurt nyelvvel foglalkozó kutatások, amennyiben az udmurt–egyéb kapcsolatokat tárgyalják, hagyományosan az érintkező nyelvek közötti kapcsolatokat vizsgálják, különös tekintettel a szókölcsonzésekre, l. Csúcs 1970, 1972, 1990b, 2002, Tarakanov 1993, Kelmakov 2003. A szociolingvisztika nyelvhasználatot középpontba helyező nézőpontja nem fordul elő vizsgálati keretként. Az udmurt nyelvet tipológiai szempontból veti össze az oroszral Karakulova és Karakulov (2001). Tipológiai tárgyú még Suihkonen 1990, Kelmakov 2000.

Az udmurt–orosz interferenciajelenségeket vizsgáló szakirodalom nagyobbrészt gyakorlati irányultságú, elsődleges célja azoknak a problémáknak a megoldása, amelyekkel az udmurt anyanyelvű gyerekek az orosz nyelv elsajátítása során találkozhatnak (pl. Oparina 2006). Az orosz kontaktushatást mutató változókat jellemző módon nyelvhelyességi kérdésként, preskriptív módon kezelik.

A felhasznált anyag és módszer

Adatközlők

A vizsgálati mintám értelmezett minta életkor, nem és végzettség alapján.⁶ Tehát a kapott eredmények alapján a beszélők életkor, iskolázottság és lakóhely tekintetében különböző csoportjai közötti esetleges különbségek mérhetők és kimutathatók, azonban a vizsgálati mintám nem tekinthető reprezentatívnak. A jelenlegi – az utóbbi negyedszázadban jelentősen megváltozott – népesedési viszonyoknak megfelelő reprezentativitás helyett arra törekedtem, hogy életkor, iskolázottság és lakóhely alapján nagyjából egyenlő arányban legyenek a vizsgálati mintában a válaszadók.

Az adatközlők három korcsoportból (17–30 éves, 31–60 éves, 60 évesnél idősebb), ötféle településtípusból (1-1 északi, középső és déli nyelvjáróterületen lévő, udmurt lakosságú falu, 2 orosz többségű város: egy kisváros és a főváros) és három iskolázottsági kategóriából (alap-, közép-, illetve felsőfokú

⁵ Vö. Kelmakov 2002.

⁶ Vö. Wardhaugh 1995: 133.

végzettségűek) valók. A férfiak és a nők aránya az első két korcsoportban nagyjából azonos, de a 60 évesnél idősebb beszélők között a többség nő. A társadalmi-történelmi körülmények okozzák az iskolázottsági kategóriák korcsoportok közötti aránytalanságát: a 60 évesnél idősebbek között alig van felsőfokú végzettségű, míg a másik két korcsoportban minimum középfokú végzettséggel rendelkeznek – vagy annak megszerzése előtt állnak – az adatközlőim.

Kérdőív

A kvantitatív szempontú nyelvhasználati vizsgálat lefolytatásához szükséges anyag összegyűjtését⁷ az egyes vizsgált csoportok válaszainak összevethetősége érdekében kérdőív segítségével végeztem.

Ezenkívül a résztvevő megfigyelés módszerét alkalmaztam, és felhasználtam a nyelvhasználatot befolyásoló, nyelven kívüli tényezőkre vonatkozó szakirodalmat.

A kérdőívet a kétnyelvűségi vizsgálatokkal foglalkozó szakirodalom, valamint – a nyelvtani változókra vonatkozóan – az udmurt dialektológiai és kontaktusvizsgálatokkal foglalkozó szakirodalom alapján, illetve saját megfigyeléseimre támaszkodva állítottam össze. A kérdőív nyitott és zárt kérdéseket tartalmazott.

Mivel nem volt olyan, szociolingvisztikai szempontú, kérdőíves felmérés, amelyre támaszkodhattam volna, arra törekedtem, hogy minél több nyelvtani változót szerepeltessek a kérdőívben és majd a tapasztalatok alapján a későbbiekben koncentrálni a vizsgálatot egyes témák köré. A nyelvtani változókat többféle feladattal teszteltem.

Az anyaggyűjtés terepmunkával történt. A kérdőíves vizsgálatot udmurt anyanyelvi beszélők végezték, akik az adatközlőkkel egy településről származnak, azok rokonai, barátai és ismerősei.

Az összegyűjtött anyagot kódoltam, számítógépen rögzítettem, majd az így kialakított adatbázis alapján kaptam meg a vizsgálati eredményeket.

A dolgozat felépítése

A tartalomjegyzék után található a térkép-, táblázat- és ábrajegyzék. Ezt követően a dolgozat öt számozott részre tagolódik.

Az első fejezet a bevezető.

A második fejezet nyelvökológiai tényezők⁸ bemutatását tartalmazza. Az itt bemutatott, tényezők a földrajzi elhelyezkedés és demográfiai helyzet, a történelem, a gazdaság és politika, valamint a kultúra.

A harmadik fejezet az udmurt nyelv szociolingvisztikai bemutatása címet viseli. Három nagyobb részre tagolódik.

⁷ Vö. Kiss 1995: 32.

⁸ Vö. Bartha 1999: 134.

Az első rész az udmurt nyelv rövid bemutatását adja, illetve egyes nyelven kívüli, de közvetlenül a nyelvhasználatra irányuló intézkedéseket foglal össze. Itt mutatom be a témához kapcsolódó, udmurt nyelvre vonatkozó szakirodalmat, az udmurt nyelv területi tagoltságát, a főbb nyelvtörténeti korszakokat, az irodalmi nyelv kialakulását. Ezt követi az udmurt–orosz kétnyelvűség orosz, illetve udmurt beszélőkre vonatkoztatott bemutatása. Végül ez a rész tartalmazza a nyelvi tervezés körébe sorolható intézkedéseket és tevékenységeket.

A második rész a kérdőív összeállítását és az anyaggyűjtés módszereit mutatja be. Felsorolom a kérdőívben szereplő vizsgálati témákat – nyelvvelsajátítás, nyelvismeret, nyelvválasztás, nyelvhez való viszony, nyelvi változók – és magyarázatot fűzök kiválasztásukhoz. Ebben a részben foglalom össze a kérdőív összeállítására, a gyűjtés körülményeire, az adatok rögzítésére és az eredmények bemutatására vonatkozó gyakorlati tudnivalókat is. Ezek után a kérdőív összeállításának tanulságait fogalmazom meg. Ez a rész tartalmazza végül az adatközlők és a vizsgálati helyszínek bemutatását is.

A harmadik rész mutatja be az udmurt és az orosz nyelv használatát a vizsgált beszélők körében. Az egyes, nyelvhasználatra vonatkozó témáknál a vizsgálati eredményeket értékelem és az eredményeket százalékos arányokat bemutató táblázatokban közlöm. A nyelvválasztást négy csoportba rendezve – beszédpartnerek, helyszínek, beszédtemák és egyéb nyelvválasztási lehetőségek – ismertetem.

A fejezet végén egy általános nyelvhasználati mutatót adok meg, amely az egyes vizsgált csoportok nyelvhasználatát összegezve szemlélteti. E mutató a nyelvhasználatra és a nyelvhez való viszonyra vonatkozó, kiválasztott kérdések súlyozott értékelése alapján került meghatározásra.

A negyedik fejezet a beszélők nyelvi változókra vonatkozó választását mutatja be.

A dolgozat ötödik fejezete az összefoglalás, amely a dolgozat főbb eredményeit összegzi.

Ezt követi a függelék, amely tartalmazza a gyűjtéshez felhasznált kérdőívet magyar fordítással kiegészítve, továbbá az összes bemutatott vizsgálati kérdés keresztábráját.

Az udmurt és orosz nyelv használata a vizsgált beszélők közösségben

Nyelvtudás

Az orosz és az udmurt nyelvtudás észrevehető eltéréseket mutat az egyes generációk között. A 60 évesnél idősebbek nagyon jónak értékelték udmurt nyelvtudásukat. Közülük alig néhányan nyilatkoztak úgy, hogy nagyon jól beszélnek oroszul. A középkorúak saját bevallásuk szerint oroszul már szinte olyan jól beszélnek, mint udmurtul, írni és olvasni pedig jobban tudnak. A legfiatalabb generáció oroszul jobban ért, beszél, ír és olvas, mint udmurtul.

A beszélők általában jelentősnek tartják a különbséget az általuk beszélt nyelvjárási változat és a köznyelv között. A legidősebb generáció, saját értékelése szerint az udmurt köznyelvet kevésbé ismeri, csak nyelvjárásban tud beszélni. A nyelvjárási és köznyelvi beszédképesség, illetve beszédértés közti különbség a fiatalabb generációknál csökken, de megmarad, vagyis a nyelvjárási udmurttudás minden generációnál magasabb szintű, mint az irodalmi udmurt ismerete.

Nyelvelsajátítás

A két fő nyelvelsajátítási helyszín minden beszélőnél az otthon és az iskola, de az egyes generációk között észrevehető eltérések figyelhetők meg a nyelvelsajátítás terén. Az idős beszélők otthon kizárólag az udmurt nyelvet sajátították el, oroszul az iskolában tanultak meg, illetve később, felnőttkorukban. A nyelvelsajátítás módját napjainkban a szimultán vagy szukcesszív, de mindenképp gyerekkori nyelvelsajátítás jellemzi. A mai fiatalokat és fiatal középkorúakat már a szüleik megtanították-megtanítják oroszul is, vagy csak oroszul, azért, hogy ne kerüljenek hátrányba az iskolában. A nyelvi kompetencia életkorok szerint eltér: általában az időskorú beszélők dominánsan udmurt, a fiatalabbak balansz kétnyelvűek, illetve dominánsan orosz kétnyelvűek.

A nyelvelsajátítás jellege nem független az érintett nyelvek státuszától: az udmurt társadalmilag alacsonyabb elfogadottságú, ismerete nem segíti az egyéni mobilitást, nem nyújt a gazdaság, kereskedelem területén hasznosítható tudást. A beszélők hiszik, hogy a képességeik nőnek, ha több nyelvet tudnak, ill. anyanyelven tanulnak. Mindez értelemszerűen a felcserélő kétnyelvűségnek kedvez.

Az iskola szerepe az udmurt nyelv elsajátítása szempontjából minden generációnál jelentős, egyaránt az otthon után következik: az iskola ugyanis az irodalmi udmurt elsajátításának helyszíne.

Nyelvválasztás

Általánosságban elmondható, hogy az adatközlők közel fele az orosz és az udmurtot egyaránt használja, az egyes generációk között azonban jelentős eltérések vannak. Az udmurt nyelv kizárólagos vagy túlnyomórészt történő használata leginkább az idősek nyelvhasználatát jellemzi. A közép- és fiatalok udmurt nyelvhasználatára ehhez képest jelentős csökkenést mutat. A csak udmurtul való kommunikáció már a középkorúak körében minimálisra csökken. A mindkét nyelvet használók aránya valamelyest nagyobb a középkorúaknál, mint az időseknél, majd a középkorúakkal nagyjából azonos arányú – a csoportok mintegy fele – a 30 év alatti korosztálynál.

Az egyes életkori csoportok között az orosz nyelv használati aránya is különböző: az életkor csökkenésével nő az orosz nyelv használata, mégpedig annak megfelelően, ahogy az udmurt nyelvhasználat csökken. Tehát az udmurtot

nem mindkét nyelv használata, hanem az orosz többnyire történő vagy kizárólagos használata váltja fel. A 30 évnél fiatalabbak csoportjában vannak olyanok is, akik már csak oroszul beszélnek.

A két érintkező nyelv beszélői közötti, a számarányukat illető nagy különbség alapján és további, nyelven kívüli körülmények miatt nem várható, hogy a családi körön kívül a kisebbségi nyelv használata domináljon. Azonban mára az udmurt mellett (vagy helyett) az orosz is családi nyelvvé vált, és ebben a középkorúak generációjának, illetve a városi udmurtoknak volt kulcsszerepe. A családi nyelvhasználatban összességében még az udmurt nyelvhasználat dominál, de mindenesetre a könnyebb nyelvet az idősek többsége számára az udmurt, a fiatalok számára inkább az orosz jelenti.

A lakóhely népesedési viszonyai egyértelműen meghatározzák, hogy a beszélőnek van-e módja a közösségi helyszíneken az anyanyelve használatára. Ennek megfelelően az udmurt használata az idősek körében is háttérbe szorul. Általában legnagyobb arányban a déli és középső régió adatközlői használják, legkisebb arányban pedig a városi adatközlők az udmurtot. Az orosz nyelv használata az izsevszkieket és az északi régió beszélőit jellemzi legfőképpen, de nem kizárólagosan, mivel mintegy 50%-uk egyaránt használja mindkét nyelvet.

Az egyes helyszínekre vonatkozóan (üzlet, posta stb.) viszont nehéz általánosítani, minden helyszín egyéninek tekinthető. Mégis, úgy tűnik, hogy a legkevésbé udmurt az orvosi rendelőbeli, kórházi nyelvhasználat.

Az iskolázottság az udmurt nyelv csökkenő használatát hozza magával: csak az alapfokú végzettségűek használják kizárólag vagy főként az udmurt nyelvet a különböző beszédpartnerekkel való és különböző helyszíneken történő kommunikációban.

Tekintettel az orosz nyelvű iskolai oktatásra, az írásbeli nyelvhasználatot az orosz nyelv túlsúlya jellemzi.

Elenyésző azok aránya, akik csak az udmurt köznyelvi változatát beszélik, a túlnyomó többség udmurtul vagy csak nyelvjárásban vagy nyelvjárásban is beszél. Mégis, jellegzetesek az életkori különbségek, a nyelvjárás használata visszaszorulóban van a fiatalabb beszélők körében.

A nyelvhez való viszony

Az adatközlők a hagyományos életmódot, a családjukat, személyes érzéseiket, életüket inkább udmurtul szeretik megbeszélni, a társadalmi témákról való beszédet pedig oroszul tartják inkább helyénvalónak. Figyelemreméltó azonban, hogy a fiatalok körében már felére csökken azok aránya, akik udmurtul szeretnek jobban beszélni. Szerintük nincs olyan téma, amelyről udmurtul lehetne jobban beszélni. Ők azok, akikkel a legtöbbször előfordult, hogy nem értették az udmurt beszédet. Ugyancsak a fiatalok azok – a déli régió beszélői mellett – akik az udmurt nyelv jövőjét a legborúsabban ítélik meg.

Az iskolai udmurt oktatást az adatközlők életkortól függetlenül fontosnak tartják. Mintegy 50%-uk szerint valamiféle udmurtoktatásra szükség van,

további egynegyedük pedig úgy gondolja, hogy Udmurtiában mindenkinek kellene udmurtul tanulni.

Az orosz nyelvű iskolai oktatás miatt, az udmurt bizonyos nyelvhasználati szintereken való hiánya következtében a beszélt nyelv gyakori kódváltásokkal jellemezhető, amelyet az adatközlők szinte egységesen helytelennek tartanak. Elképzelhető, hogy ez az elítélő attitűd is hozzájárul ahhoz, hogy bizonyos nyelvhasználati szintereken az udmurt háttérbe szorul, hiszen egyes témákról lehetetlen csak udmurt szavakat használva kommunikálni. A hiányzó szókinccs megteremtésének szándékával zajló nyelvújítás eredményeként létrehozott és felújított szavakat azonban a gyakorlatban nem használják a beszélők. Mégis, a szép udmurt nyelvre vonatkozó sztereotípiák – mely szerint az idős, vidéki asszonyok beszélnek szépen udmurtul – mellett majdnem ugyanannyi szavazatot kapott a rádió udmurt nyelve is. Ez utóbbi nyilván az egyébként nem használt irodalmi nyelv elismerését jelenti.

Ma már nem jellemző, hogy valakit azért rónának meg, mert közterületen udmurtul beszél. Az egyik lehetséges ok a társadalmi közgondolkodásban bekövetkezett pozitív változás, a másik lehetséges ok az udmurt nyelv ritkább használata.

A nyelvhasználat és a nyelvhez való viszony alapján egy általános nyelvhasználati mutatót állítottam össze, amely az egyes vizsgált csoportok nyelvhasználatát összegezve szemlélteti. A mutató a nyelvhasználatra és a nyelvhez való viszonyra vonatkozó, kiválasztott kérdések súlyozott értékelése alapján került meghatározásra.

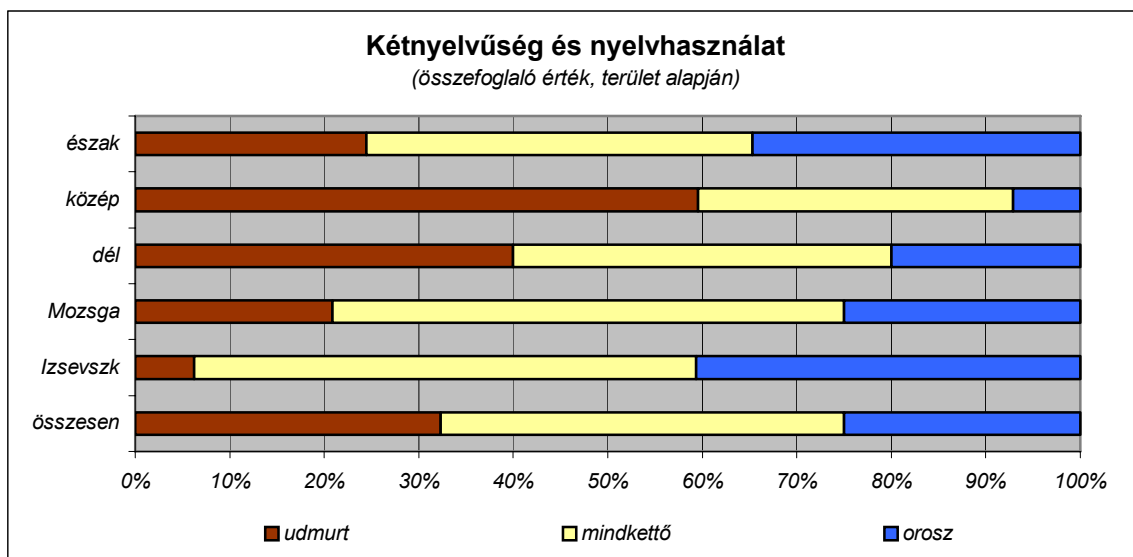
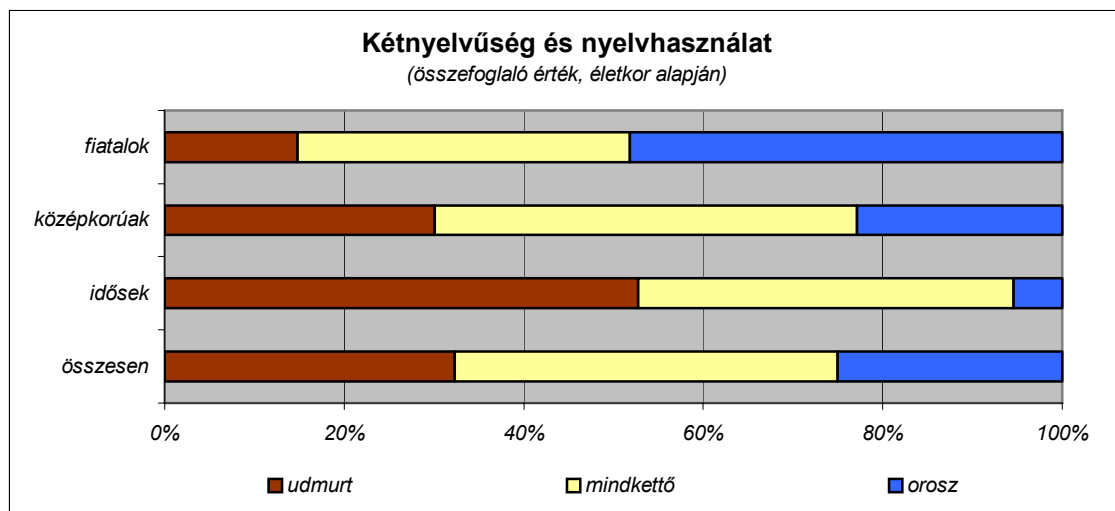
Ennek alapján elmondható, hogy az életkor csökkenésével csökken az udmurt nyelvet előnyben részesítő beszélők száma és nő az orosz előnyben részesítők aránya. Azok aránya, akik mindkét nyelvet egyformán használják és értékelik, az egyes életkori csoportokban nem változik lényegesen. Másképpen megfogalmazva: az udmurt beszélők kétnyelvűsége nem stabil, az udmurt nyelv kizárólagos vagy többnyire történő használata eltűnően van. Nem a két nyelv együttes használata váltja fel, hanem az orosz egynyelvűség, hiszen a fiatal beszélők mintegy fele oroszdominánsnak tekinthető.

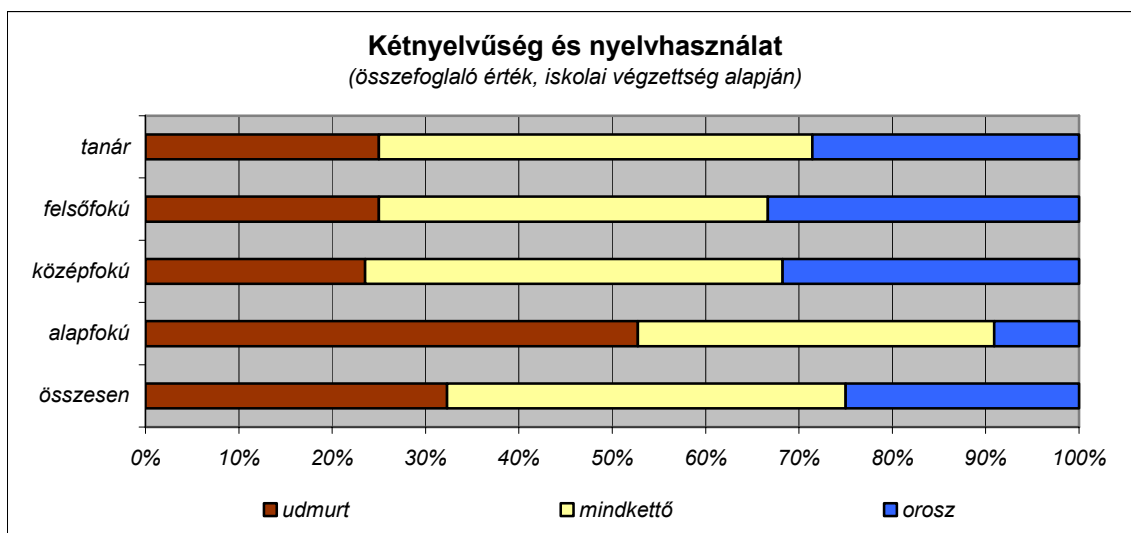
Az egyes lakóterületeket jellemezve megállapítható, hogy a legkevésbé udmurtdominanciájúak a fővárosi adatközlők. Őket követő, nagyjából egyenlő, az udmurtra vonatkozó érték jellemzi a déli kisváros, Mozsga és az északi régió adatközlőit. Mindhárom területen az orosz nyelv szerepe nagyobb az udmurténál. A déli régió már inkább udmurt- mint oroszdomináns. A leginkább udmurtdominánsnak pedig a középső régió tekinthető.

Természetesen ennek a vizsgálatnak az alapján nem állítható, hogy a vélekedésekkel ellentétben az egész középső régió udmurt nyelvhasználati dominanciája felülmúlja a déli régióét, de annyi bizonyos, hogy érdemes egyéni állításokat megfogalmazni az egyes régiókon belüli területekre vonatkozóan.

Az is megállapítható, hogy minden lakóterületen jelentős a mindkét nyelvhez kötődő beszélők aránya, a fővárosban is 50%. A magyarázatot ez utóbbi esetben az izsevszki adatközlők erős vidéki kötődése jelenti.

Az iskolai végzettség tekintetében az alapfokú végzettséggel rendelkezőkhöz képest a középfokú végzettségűek körében mintegy kétszeres az oroszdomináns nyelvhasználók aránya. Ez az arány az iskolázottság további emelkedésével jelentősen már nem változik.

Nyelvi változók a vizsgált beszélőközösségben⁹

A dolgozatban nyelvi változókat is vizsgáltam, amelyek egyes változatai nyelvjárási eredetűek (6 morfológiai és 3 lexikai jelenség), orosz kontaktushatást mutatnak (4 morfológiai, 6 szintaktikai és 2 lexikai típusú jelenséget), szabadon váltakozónak (1 morfológiai jelenség) tulajdonítottak, illetve nyelvújítási udmurt szóval és orosz jövevényszóval mint változattal rendelkeznek (5 fogalom).

Nyelvjárási eredetű változatok

Általánosságban elmondható, hogy az egyes nyelvjárási eredetű változók változatai közötti választást befolyásolja a nyelvjárási háttér, de nem kizárólagosan. A fiatalabbak és az iskolázottabbak körében a nyelvjárási változatok kevésbé népszerűek.

A vizsgált igeképző (-*šk*-) nem köznyelvi változatának az elutasíthatósága minden csoportban igen magas,¹⁰ kivéve a fővárosi udmurtok körében.

A vizsgált határozói igenévképző (-*ku*) és elativusrag (-*is*) nem köznyelvi változata sokkal kevésbé stigmatizált. Elsősorban azok ítélték mindkettőt rossznak, akiknek az anyanyelvjárásába nem tartoznak bele a vizsgált változatok. Nem tartják rossznak, mégis, a köznyelvi változatot választották mintegy felerészben azok is, akiknek az anyanyelvjárásában megtalálhatók a nyelvjárási változatok.

⁹ Az, hogy az életkor szerinti eltérések mögött folyamatban lévő nyelvi változások vannak vagy sem, a jelenlegi vizsgálat alapján nem állapítható meg. Ez a vizsgálat ugyanis látszólagosidő-vizsgálat, valósidejű vizsgálatok pedig az udmurt nyelvre vonatkozóan nincsenek.

¹⁰ Vö. Kozmács 2002: 252.

A rendhagyó helyjelölő esetragok elvileg valamennyi nyelvjárásban megtalálhatók, hiszen ősi esetragokról van szó, azonban úgy látszik, kezdenek eltűnni az aktív használatból.

Az accusativus két, nyelvjárási eredetű, egyaránt köznyelvi esetragja közül az északi eredetű kezdi kiszorítani a délit.

Orosz kontaktushatást mutató változatok

Általánosságban elmondható, hogy a vizsgált változók megítélése nem egyforma. Több oroszoknak tartható változat a vizsgált adatközlők körében életkortól függetlenül szélteben elterjedt és jónak minősül. Ide sorolható az idősök körében is általános, számnévi jelző utáni többes szám használat, a felsőfok orosz jövevényszóval történő kifejezése, a kettős kötőszó használata, az igeneves szerkezetek mellékmondatot tartalmazó mondattal való helyettesítése.

A fiatal korosztály az időseknél többször választotta az oroszoknak megfelelő szerkezetet egyes tulajdonnév–köznév szerkezetek sorrendi változatánál, az igeneves–mellékmondatos szerkezeteknél. Az izsevszki beszélők rendre jóváhagyták az oroszos szerkezeteket. A déli régió beszélői a többiekénél gyakrabban ítélték rossznak az oroszos szerkezeteket, átvételeket.

A két, névutós illetve ragos főneves szerkezettel mint változattal rendelkező változó közül az egyik tűnik orosz hatás eredményének, használata különösen az izsevszki udmurtok körében számottevő.

A mondattani vizsgálatok között a jelző és jelzett szó egyeztetésére, a tulajdonnév és köznév kapcsolatára, a mondat sorrendjére, igeneves szerkezetekre, kettős kötőszó–használatra illetve a személyes névmás használatára vonatkozó kérdések szerepeltek.

A feltételezésekkel ellentétben a jelző és a jelzett szó egyeztetése többes számban valószínűleg nem az orosz jelzős szerkezet hatása, mivel az egyeztetés használata a fiatalabb generációknál csökken.

A mondat szórendjére vonatkozóan egy kérdőíves vizsgálatból nehéz általánosításokat megfogalmazni, mindenesetre megállapítható, hogy a hagyományosan udmurtoknak tartott SOV szórend mellett a beszélők helyesnek ítélik az oroszos szórendűnek tartott SVO szórendet is.

Az orosz jövevényigék segédigés vagy igeképzős átvételét a beszélők jó része helyteleníti. Ebben az esetben jelentős a különbség a déli és az északi régió beszélői között: a déli beszélők teljes egyöntetűséggel utasítják el a jövevényigék kölcsönzését, míg az északiak kevésbé tartják rossznak azokat.

Neologizmusok

A beszélők viszonya az új udmurt szavakhoz, illetve végső soron a nyelvújításhoz nagyon fontos, mivel az ő vélekedésükön múlik, mennyire lehet sikeres az udmurt nyelv szükségszerű modernizálását kitűző korpusztervezés. Természetesen minden lexéma megítélése egyéni, így egyes, az elmúlt tizenöt évben használatba került szavakat elfogadnak, másokat nem. Azonban, úgy

tűnik, ha a beszélők maguk a szokásos orosz jövevényszót választják is, az udmurt neologizmust nem tartják rossznak. A legelfogadóbbnak a neologizmusok iránt a legidősebbek bizonyultak. Az északi régió beszélői általában valamivel nagyobb arányban választották az orosz jövevényszót. Mindenesetre az adatközlők vélekedése a nyelvújítási szavak tekintetében korántsem egyértelműen elutasító, miként a közvélekedés feltételezi.

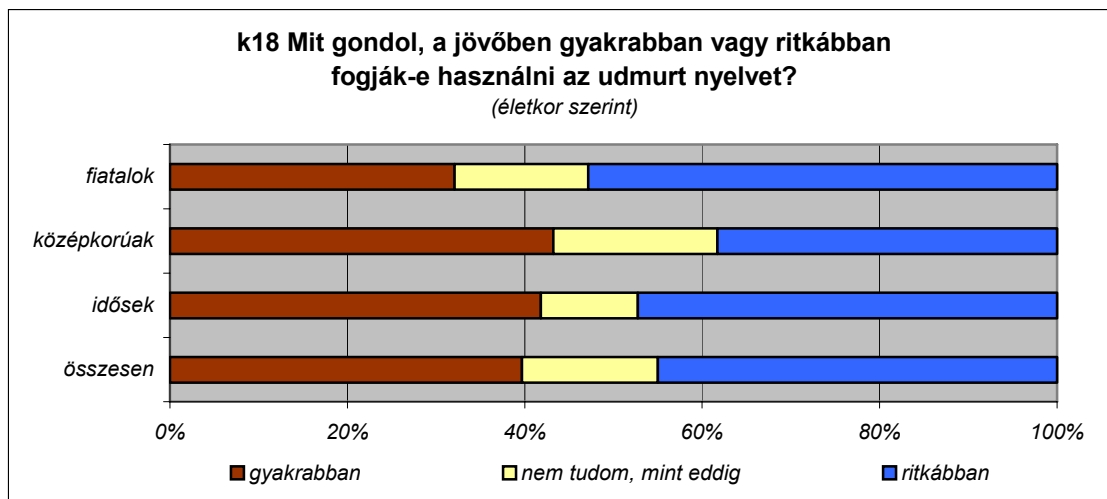
Összefoglalás

Az utóbbi évek pozitív nyelvpolitikai intézkedései ellenére az udmurt nyelv használata a fiatal generációk körében csökkenő tendenciát mutat. A családi nyelvhasználatban, amely a jövőbeli generációk nyelvészajátítása szempontjából döntő jelentőségű, az udmurt nyelv kizárólagossága megszűnt. A közösségi helyszíneken a családi nyelvhasználathoz képest az udmurt szerepe kisebb. Nagyon korlátozott a városi udmurtok anyanyelvhasználat is, ami, figyelembe véve, hogy az udmurtok mintegy fele mára városi lakos lett, különösen aggodalmat keltő. A városi udmurt gyerekek napjaik jó részét orosz nyelvű környezetben töltik. A mai fiatal szülők jó része emiatt sem, és hiányos nyelvi kompetenciái miatt sem adja tovább az udmurt nyelvet gyerekei számára.

Az udmurt nyelv használati körének kiszélesítéséhez két, egymásnak csak látszatra ellentmondó javaslatot lehet tenni. Az egyik: mivel a (különböző) nyelvjárást beszélők – hiányos normatudatuk és szókincsük miatt – az egynyelvű orosz kommunikációt választják számos nyelvhasználati szintéren, fontos lenne a köznyelv elsajátíttatása. Ez azonban csak intézményesen, kiterjedt iskolai oktatás útján valósulhat meg.

A másik: fontos lenne, hogy a kevert beszédet használók ne érezzék úgy, ők valamilyen csökkent értékű nyelvváltozatot használnak. Jó lenne, ha a beszélők úgy gondolnák, hogy a két nyelv vegyes, kevert használata a köznapi társalgás során természetes jelenség.

A két javaslat egyaránt azt célozza, ami a legfontosabb: a beszélők akár keverve, akár nyelvjárásban, de használják nyelvüket. A használat során válhatna rögzítetté, jól ismertté az udmurt köznyelv, lehetőséget teremtve a beszélőknek arra, hogy mindkét nyelvüket, tehát az udmurtot is használhassák minél több szintéren.

Eredmények

- A dolgozatban a nyelvhasználat bemutatását 192 udmurt beszélőtől kérdőív segítségével gyűjtött anyag kvantitatív elemzése útján tettem meg. Az udmurt nyelvre vonatkozóan ilyen vizsgálatot még nem folytattak.
- A nyelvválasztás bemutatását részletesen, számos nyelvhasználati szintérre vonatkozóan végeztem el.
- Ilyen módon statisztikai adatokkal igazoltam az udmurt nyelvhasználatra általánosságban vonatkozó feltételezést, amely szerint az udmurt nyelv használata csökkenő tendenciát mutat.
- A nyelvi változók vizsgálata során a következőket állapítottam meg:
- Az életkor csökkenésével és a magasabb iskolázottsággal háttérbe szorul a nyelvjárási változatok használata, de a nyelvjárási hovatartozás az egyes változatok közötti választást továbbra is befolyásolja.
- A vizsgált kontaktusváltozatok között vannak olyanok, amelyek minden életkori csoportban elterjedtek. Így a számnévi jelző utáni többesszám-használat széltében elterjedt a finnugor nyelveket hagyományosan jellemző egyesszám-használat mellett. Hasonlóképpen a hagyományosan finnugornak tartott igeneves szerkezet mellett elterjedt a mellékmondatos szerkesztésmód.
- Bizonyos változók megítélése minden csoportban meglehetősen egységes. Így a vizsgált igeképző nyelvjárási változata és a kétféle jövevényige-kölcsönzés, amelyek a leginkább elutasított nyelvi változók közé tartoznak.

A tézisekben hivatkozott irodalom

- БАЙМЕТОВ – ИСМУРАТОВ – РАЗИН – РАГЬЕВИЧ 1999. Байметов, В.А.– Ишмуратов, А.В. – Разин, А.А. – Радевич, А.Ф.: Удмурты и русские (сравнительное психологическое исследование) In Вестник Удмуртского Университета. 1999/4. Ижевск, Удмуртский Университет. 3–7.
- BARTHA Csilla 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BELOUKOVA 1999. Белорукова, Г.П.: Обучающаяся молодёжь Удмуртии в период реформирования российского общества (Опыт этносоциологического изучения) In Вестник Удмуртского Университета. 1999/4. Ижевск, Удмуртский Университет. 22–31.
- CSÚCS Sándor 1970. A votják nyelv orosz jövevényszavai. I. In: Nyelvtudományi Közlemények. LXXII. 323–362.
- CSÚCS Sándor 1972. A votják nyelv orosz jövevényszavai II. In: Nyelvtudományi Közlemények. LXXIV. 27–47.
- CSÚCS Sándor 1990b. Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CSÚCS Sándor 2002. Orosz jövevényszavak a mai udmurtban. In Вопросы пермской и финно-угорской филологии. Пермистика 9. Ижевск. Издательский дом «Удмуртский Университет». 454–462.
- FENOMEN 2001. (ред.) Губогло, М.Н. – Смирнова, С.К.: Феномен Удмуртии. Парадоксы этнополитической трансформации на исходе XX века. Москва, РАН.
- FENOMEN 2002. (ред.) Губогло, М.Н. Феномен Удмуртии. Том 5. Национализм и межэтнические отношения. Москва–Ижевск, Удмуртия.
- GRISKINA – BERESZTOVA 2006. Гришкина, М.В. – Берестова, Е.М.: Колонизационные процессы и расселение этнических групп в Вятско-Камском междуречье в XVI-первой половине XVIII века. Ижевск, УИИЯЛ УрО РАН.
- KARAKULOVA – KARAKULOV 2001. Каракулова, М.К. – Каракулов, Б.И.: Сопоставительная грамматика русского и удмуртского языков. Ижевск, Издательский дом «Удмуртский Университет».
- KELMAKOV 2000. Кельмаков, В.К.: Удмуртский язык в типологическом и контактологическом аспекте. Ижевск, Удмуртский Государственный Университет.
- KELMAKOV 2002. Кельмаков, В.К.: Зарождение и развитие удмуртского языкознания. In: Первой удмуртской грамматике 225 лет. Ижевск, 17–53.
- KELMAKOV 2003a. Кельмаков, В.К.: Диалектная и историческая фонетика удмуртского языка 1. Ижевск, Издательский дом «Удмуртский Университет».
- KISS Jenő 1995. Társadalom és nyelvhasználat. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KOZMÁCS István 2002. Az *-šk-* igei marker alakja az egyes udmurt nyelvjárás csoportokban. In: Вопросы пермской и финно-угорской филологии. Пермистика 9. Ижевск, Издательский дом «Удмуртский Университет». 246–255.
- KRILOVA – BENTYREV – BENTYREVA 2000. Крылова, А. – Бехтерев, С. – Бехтерева, Л.: Удмуртская Республика. Модель этнологического мониторинга. Москва, 2000.

- OPARINA, N.A. 2006. Опарина, Н.А.: О типах подчинительной связи в удмуртском и русском языках, In Пермистика 11. Диалекты и история пермских языков во взаимодействии с другими языками. Кудымкар, 177–179.
- POZGYEJEVA 1985. Поздеева, И.П.: Удмуртско-русское двуязычие (фонетико-фонологический уровень). Автореферат. Москва, АН СССР Институт Языкознания.
- PUSZTAY János 2006. Nyelvével hal a nemzet. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove 1997. Nyelv, oktatás és a kisebbségek. Kisebbségi adattár VIII. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- SUIHKONEN, Pirkko 1990. Korpustutkimus kielitypologiassa sovellettuna udmurttiin. SUST 207. Helsinki, SUS.
- TARAKANOV 1993. Тараканов, И.В.: Удмуртско-тюркские языковые контакты: Теория и словарь. Ижевск, Издательство Удмуртского Университета.
- WARDHAUGH, Ronald 1995. Szociolingvisztika. Budapest, Osiris-Századvég.

A témában megjelent publikációk:

Adalékok az udmurt írásbeliség történetéhez. 331–346 (in: *Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes*, 15. Szerkesztette Sz. Bakró-Nagy Marianne és Szij Enikő. Budapest 1993.)

Az udmurt nyelv helyzete a településszerkezet és a helynevek tükrében. 358–359 (in: *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Szerkesztette Kiss Gábor és Zaicz Gábor. Budapest, 1997.)

Udmurtföldi benyomások. 107–112 (in: *Finnugor kalauz*, szerkesztette Csepregi Márta, Panoráma, 1998.)

Nyelvújítás Udmurtiában. 212–217. (in: *Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére*. Szerk: Molnár Zoltán– Zaicz Gábor. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Piliscsaba, 2002.)

Hogyan számolnak az udmurtok? 349–352. (in: *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*. Szerk: Bakró-Nagy Marianne – Rédei Károly. Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2003.)

Nemzedékek nyelvelsajátítása a mai udmurt nyelvközösségben 342–346 (in: *Permiei, finnei, magyarok. Urálsztikai tanulmányok 14*. Szerk.: Csepregi Márta és Várady Eszter. Budapest, 2004.)

Megjelenés alatt:

(–társszerzővel, Galina Lesnikova)

The future perspective of the Udmurt language – the language usage and the speakers' attitudes to it (Groningen, Hollandia, konferenciakötet)

ВЫЛЬ(ДЭМ) удмурт кыльёсья эскероньёс
(Izsevszk, Oroszország, konferenciakötet)

Новые удмуртские термины и их восприятие носителями языка (Szombathely, BDF, Uralisztikai Tanszék, konferenciakötet)

The present situation and the future perspective of a Finno-Ugric minority in Russia – the Udmurt case (Budapest, ICML XI. konferenciakötet)